

ВЪПРОСЪТ ЗА ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИЯ НАУЧЕН ПОДХОД ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Доц. д-р Тодор Кобуров, Институт за държавата и правото при БАН

Резюме:

Въпросът за интердисциплинарния научен подход при изследване на международните отношения не е нов проблем за западната научна общност, но той придоби особена актуалност в страните от т. нар. „Източен блок“ след промените в международната обстановка през 1989 г., включително и в България. Тази проблематика е засегната от класически западни автори, но и от класически български изследователи. В настоящата статия авторът си поставя скромната задача да постави въпроси за дискусия за някои основни проблеми в българска перспектива.

Ключови думи: *международни отношения, външна политика, интердисциплинарни изследвания.*

THE ISSUE OF THE INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC APPROACH IN THE RESEARCH OF INTERNATIONAL RELATIONS

Assoc. Prof. Todor Koburov, Ph. D., Institute of Legal Studies - BAS

Abstract:

The issue concerning the interdisciplinary scientific approach in the research of international relations is not a new one for the Western scientific community, but it became very topical for the countries of the so-called Eastern Bloc, including Bulgaria, after the changes of the international situation in 1989. This problem has been explored by classic Western authors as well as by Bulgarian ones. In the present article, the author has set himself the modest task to raise some questions concerning the interdisciplinary approach from Bulgarian perspective.

Key words: *international relations, foreign policy, multidisciplinary research.*

В един класически енциклопедичен учебник, съставител на който е германския професор *Херфрид Мюнклер*¹, политическата наука е представена в **3 основни части:**

¹ **Muenkler, Herfried** (Hg.). Politikwissenschaft. Ein Grundkurs, Reinbek bei Hamburg, 2. Auflage. August, 2006.

I част: История, актуално състояние и методи на политическата наука;

II част: Поддисциплини на политическата наука, в която влизат дисциплините:

- „Международни отношения“;
- „История на политическите идеи“;
- „Нормативна/икономическа политическа теория“;
- „Сравнителна политология“;
- „Вътрешна политика“;
- „Политическа социология“;
- „Политическа култура“ и

III част: Практика на политическата наука, в която влизат 3 основни глави:

1. Политологът – повече от една професия;

2. Да се работи с научни средства;

3. Индекс на политическата наука – където много подробно са разгледани портали и линкове по политически науки, изследователски институти и възможности за научна работа, политически съюзи и професионални организации на политолози, архиви и база данни, както и подробен списък на списания по политически науки.

В рамките пък на дисциплината „***Международни отношения***“ са структурирани ***3 основни поддисциплини:***

- ***външна политика и политика за сигурност (тези две категории в съвременната научна традиция винаги се разглеждат заедно и би трябвало да се разглеждат така – б. а.);***

- ***изследвания за развитието;***

- ***международни организации.***

Една подобна изходна схематична представа, струва ми се, е особено необходима, за да ни покаже точното място и ролята на дисциплината „Международни отношения“ в системата на науката, като още от самото начало ни насочва и към въпроса за интердисциплинарния подход и митовете, които витаят в научното и общественото съзнание.

Темата за интердисциплинарния подход при изследване на науката за международните отношения е свързана с митове и легенди в общественото и политическото съзнание, на които е нужно да се спрем подробно. И ако мисията за промяна на масовото съзнание е трудно постижима, то опитите за промяна на начина на мислене на една част от научната общност са възможни, ако самата тя желае да провежда

научни изследвания от реални и обективни позиции и иска да върви в крак с промените и реалностите в международната действителност.²

Масово разпространен мит е, че *международните отношения се движат и регулират от системата на международното право*. Този мит господства в много учебници, които всички ние сме чели – както класически, така и не толкова класически – както на т.нар. „западни автори“, така и на определени български автори. Всички бихме били щастливи, ако това действително е така. За налагането на подобен мит има много основания и аргументи – а те в много случаи изглеждат и съвсем логични – международните отношения са регламентирани нормативно и от тази гледна точка приоритет в системата на международните отношения би следвало да има правото.

Теоретични предпоставки при изучаването на международните отношения

Външнополитическият процес, водещ до вземането на решения в областта на международните отношения и международната политика, е ***социален процес***, в който участват както отделни личности, така и групи, институции и дори обществото като цяло. Този процес би могъл да бъде отражение на определени нормативни предпоставки и съдържание.³ Той наистина изисква знания за нормативната страна на международните отношения.

Един обективен анализ, обаче, изисква познаването освен на системата от международноправни норми, също и на ***политическите аспекти*** на международните отношения и на международните организации. В края на ХХ и в началото на ХХІ век ние сме свидетели на формирането на нова политическа действителност, която не може да бъде анализирана единствено от гледна точка на системата на международното право.

Новите реалности изведоха на преден план въпроса за преосмислянето на политическата ефективност на *войната* и най-вече на *ядрената война*, както и въпроса за нетрадиционните заплахи или т.нар. „асиметрични заплахи“ за сигурността.

² Тези идеи на автора са развити и в студията „ВЪПРОСЪТ ЗА ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИЯ НАУЧЕН ПОДХОД ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ“, сборник в чест на проф. д-р Стефка Наумова, Българска академия на науките, Институт за държавата и правото, 2020, но тук тезите са разширени и допълнени, като е обърнато внимание на въпроса за т. нар. „Нова дипломация“ – б. а.

³ Вж. **Klaus von Beume, Ernst-Otto Czempiel, Peter Graf Kielmansegg, Peter Schmoock**. Politikwissenschaft – eine Grundlegung. 1987.

Същевременно възникнаха и такива заплахи като разпространението на един вирус, например, което доведе не само изследователите, но и управляващия елит на световно ниво пред нови, много по-сериозни предизвикателства за сигурността, които изискват намиране на бързи и адекватни решения за големия брой обществени, политически, социални и икономически проблеми.

В самата международна среда за сигурност настъпиха безпрецедентни динамични промени и определени изследователи заговориха за ново отношение и нов подход към такива категории, като категорията „война“, категорията „мир“, а и към категорията „сигурност“.

На преден план започнаха да се лансират тези за „силовия характер“ на международните отношения. Започна да се говори за „конвенционални методи за сила“, „икономическа сила“, както и за т.нар. „мека сила“.⁴ А силовият характер на международните отношения не се гради върху нормите на международното право, а върху реалности и доктрини, които са свързани с политически и най-вече с икономически интереси.

Успоредно с това силовият характер на международните отношения, както и всички други социални отношения, ни принудиха да ги разглеждаме и анализираме в **ПРОЦЕС И РАЗВИТИЕ**. Те наложиха виждането, че са необходими умения и познания за методологията при конструиране на социалния анализ.⁵

Наложиха се високи изисквания за наличието на познания в областта на различни науки – като се започне от философията, социологията, икономиката и се стигне до историята, археологията, антропологията и дори медицината и вирусологията.⁶

⁴ Вж. **Най, Джоузеф младши**. Бъдещето на силата. ВИ, 2013.

⁵ Вж. по тази тема **Дойков, Й.** Методологическо конструиране в социалния анализ. Том 1. За познанието, опита и практиката, С., Изд. „Парадигма“, 2019. Вж. също **Кобуров, Т.** Международни отношения и международна политика в региона на Югоизточна Европа: Разпадане на СФР Югославия и установяване на дипломатически и консулски отношения на Р. България с Босна и Херцеговина. - В: Научни трудове на Института за държавата и правото, том XI, Актуални правни проблеми, под общата редакция на **проф. д.ю.н. Цветана Каменова**, С., БАН, 2015, съставители: **проф. д-р Ирена Илиева** и **доц. д-р Тодор Кобуров**.

⁶ Вж. **Гергова, Д.** Гетите, които обезсмъртяват. Откритията в духовната и политическата столица на Гетите „Даусдава-Хелис“, С., Изд. „Захарий Стоянов“, 2019, с. 21-22. В тази книга известният български археолог проф. д-р Диана Гергова дава следното почти библиейско описание за качествата, които трябва да притежава „жрецът пророк“, който стоял най-близо до тракийския цар: той трябва да бъде обучен във всички области на философията, етиката и физическите науки; да бъде отучен от варварските обичаи и да живее в хармония със законите на природата; да бъде въведен в логиката и да бъде издигнат духовно над другите народи; да познава

Навсякъде по света днес ставаме свидетели на това, че се нарушават политическите, социалните и гражданските права на човека, било то чрез политически натиск от най-различен вид или чрез предизвикването на конфликти, бедствия, миграционни вълни и противопоставяне от най-различен характер.

Когато анализираме международните отношения и външнополитическият процес обаче, ние винаги се натъкваме на определен *стратегически хоризонт* (съзнателно или несъзнателно – б. а.). За да бъде изследван подобен стратегически хоризонт, както и за да бъдат обхванати основните тенденции на този хоризонт, е необходим **ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН ПОДХОД**, т.е. съчетаването на методологичните подходи на различни науки – право, социология, политология, икономика, философия, история и както се убедихме напоследък – дори и медицина, а защо не и екология, и климатични промени.

По този начин ние навлизаме неусетно в изключително сложна ситуация, при която решенията на проблемите се търсят на границата между различни науки – международното право и политологията, от една страна, политологията и икономиката, от друга, правото и социологията, от трета, политиката и философията, от четвърта, и т.н.

Шансът да се направи обективен анализ на съвременните проблеми на международните отношения и международната политика е не като се ограничават изследователските опити на представителите на една или друга научна дисциплина, а като се търсят пресечни точки между тях, интердисциплинарен подход и обединяване на усилията на различните изследователи за обективни оценки и изводи по проблемите на нашето минало и съвременност.

Съществуват теоретични аргументи и мнения, че науки като политологията и икономиката, политологията и международното право са независими една от друга области и че почти нямат връзка помежду си; че индивидуалната свобода е политически проблем, а материалното благосъстояние – икономически проблем, че всички политически мерки могат да се съчетаят с всякакъв вид икономически мерки и т.н.

Според нобеловия лауреат по икономика *Милтън Фридман*, подобни възгледи са погрешни. Той споделя, че съществува тясна зависимост например между политиката и икономиката, че са

теорията на 12-те знака на зодиака, да наблюдава планетите и всички тайни на астрономията; как орбитата на светлината се издига и залязва; как размерите на огненото колело на слънцето се отнасят към тези на земята и какви са имената и знаците на 346 звезди, които пресичат небето от изток на запад – все качества, които, струва ми се, трябва да притежава и един съвременен изследовател на международните отношения (б. а.)

възможни само определени комбинации от политически и икономически мерки⁷ (в смисъл, че икономическите мерки, от една страна, са компонент за постигане на икономическа свобода и независимост, но, от друга, икономическата свобода е задължително условие за постигане на политическа независимост – б. а.).

Аз мисля, че подобен подход е приложим и към други науки, като например взаимодействието между правото и социологията, между политологията и международното право, между философията, правото и политологията и т.н.

В своите бележки върху плуралистичното тълкуване на историята и въпроса за междудисциплинарното взаимодействие друг нобелов лауреат по икономика – *Василий Леонтиев*, споделя, че „*въпросът за връзката между различните дисциплини като цяло и онези, принадлежащи към обществените науки в частност, е доста стар. В миналото с него се занимаваха главно философи, историци и социолози; сега обаче в дискусиата се въвличат все повече икономисти и психолози, политолози и антрополози, от които се очаква да изразят определено становище.*“⁸

Според Леонтиев, ако днес се обърнем към действителното състояние на всички утвърдени дисциплини, които имат някакво обяснение към такъв фундаментален проблем, какъвто е *историческият процес*, ще видим *първо*, че всяка от тях е установила свой собствен аналитичен метод и е постигнала определени успехи в неговото използване и *второ*, че отделните методи са напълно независими, т.е. те не могат да се трансформират един в друг.

Според него днес ние сме изправени пред избора между упоритото отстояване на определена *монистична интерпретация* – което означава прекалено изтощаване на аналитичните средства на отделно избраната научна дисциплина и пренебрегване на възможностите на всички останали, и *практическият плурализъм*, както го нарича В. Леонтиев.

На изясняването на естеството на тази плуралистична интерпретация е необходимо да се спрем по-подробно. Една интерпретация, за която се предполага, че взема предвид съответните политически, икономически и, да речем, антропологически фактори, а защо не и международни и международноправни аспекти, се оказва твърде близо до решението, до което се стига, след като са отчетени

⁷ Фридман, М. Икономическата и политическата свобода. Панорама, год. XIII, 1992, № 1, с. 86.

⁸ Леонтиев, В. Есета по икономика. С., 1994, с. 16.

всички „за“ и „против“, след като са разгледани всички аспекти на даден проблем.

Плуралистичният характер на всяко отделно обяснение се разкрива не в едновременното прилагане на по същество несъвместими видове съображения, а по-скоро в готовността за *преминаване от един вид интерпретация към друг*⁹ (в нашия случай това може да бъде приложено към дисциплината „Международни отношения“ – б. а.).

Оправданието на такъв методологически еkleктизъм се състои – и това е принципно положение, засягащо доказателството, което следва – в ограничената природа на всеки вид интерпретация или причинна връзка. За Леонтиев тези два термина са взаимнозаменяеми.

Нито икономическите, нито антропологическите, или да кажем – географските, доказателства могат при съвременното състояние на развитието на отделните дисциплини да доведат до установяване на *еднозначно дефинирани „необходимости“* (чисто икономически, чисто психологически или чисто политически и чисто правни).

Известният икономист и нобелов лауреат препоръчва и определена технология за аналитична работа, която, бих казал, е от съществено значение за всеки един научноизследователски процес.

Той смята, че не е необходимо експертите от две области като политика и икономика например, призовани да обяснят конкретни събития, да работят заедно.

*„Напротив, всеки от тях би могъл да заеме отделна стая и да разработи най-широкия обхват от последователни събития, които изглеждат допустими от гледна точка на неговата конкретна дисциплина. След това някой външен за групата експерт и специалист би могъл да събере отделните доклади, да ги „наложи“ един върху друг и да получи най-доброто възможно решение на поставения проблем. Накрая може да се окаже, че някои от експертите са работили напразно, тъй като разработените от тях области се оказват в последна сметка изместени от по-тесните, т.е. по-специфични обяснения, дадени от другите членове на екипа. Поради тази причина една първоначална консултация между всички участници може да бъде от определена полза.“*¹⁰

Защитниците на различни монистични интерпретации на историческото развитие (икономически, политически, антропологични, правни, социологически и т.н.) почти винаги са способни да посочат няколко специфични случая, при които тяхната любима дисциплина може съвсем сама да обясни едно конкретно събитие от историята или

⁹ Пак там, с. 18.

¹⁰ Пак там, с. 22.

действителността. Грешката, която те допускат при обобщаване на съответните изисквания, е по-опасна от онази, която правят някои привърженици на плуралистичната интерпретация, които настояват за комбинирането на всички възможни подходи при определена проблемна ситуация.

Според тях чрез процеса на системното елиминиране, в края на краищата може да се достигне до комбинацията от принципи на обяснение, която отговаря най-добре на дадена ситуация, докато първите, отказвайки да вземат под внимание всички други освен техните любими фактори, се излагат на сериозен риск да се задоволят с „частична“ интерпретация, която би могла да бъде значително подобрена чрез въвеждането на допълнителни ограничителни съображения.

„Изборът на най-подходящата обяснителна комбинация от дисциплини – според В. Леонтиев – зависи не само от природата на събитието, което трябва да се обясни; той се определя и от степента на развитие на всяка от включените научни дисциплини.“¹¹

Един по-друг тъгъл, но по същество в контекста на настоящите разсъждения за взаимодействието между научните дисциплини, ни представя и американският политолог *Толкът Парсънз*, който е представител на т.нар. „*системно направление на функционализма*“. Той предлага една схема, подобна на вече разглежданата, но представяща взаимодействието между политика и икономика като взаимодействие между две системи, представляващи **СЪВКУПНОСТ ОТ СТРУКТУРИ И ФУНКЦИИ**.

Подобна теза също е много важна от гледна точка на методологическото въведение и въпроса за интердисциплинарния подход при изследване на международните отношения. В студия, озаглавена „*Власт и социални системи*“, Парсънз споделя идеята, че съществува взаимозависимост и съществен паралелизъм в теоретическата структура на политическата и икономическата система. Той вярва, че съществува взаимовръзка не само между такива социални дисциплини, каквито са социологията и политологията, но и между тях и макроикономиката, така че те *не могат по същество да бъдат разглеждани и анализирани изолирано една от друга*.

Парсънз търси асиметрията между икономическата теория и традиционната политическа теория. Той се опитва да разшири както разпространението на аналитичния модел на икономическата теория в политическата сфера, така и директно да съедини двете в логическата рамка на теорията за социалната система като цяло. Затова според него

¹¹ Пак там, с. 23.

политическата област би се възприемала като функционална подсистема на обществото във всички свои теоретични основи, съответстващи на икономиката.¹²

Тези основни идеи се споделят и от други автори, като например *Жак Атали* и *Марк Гийом* в книгата им „*Икономиката на свободата*“. Според тях днес все повече се налага необходимостта от осъзнаване на обществената действителност и най-вече от формиране на подход за решаване на остриите проблеми от социално-икономически и политически характер като:

- *ускорената урбанизация и влиянието ѝ върху сигурността;*
- *влошаването на жизнените условия в градовете;*
- *бедността и безработицата;*
- *устойчивостта на неравенството при разпределението на богатството и властта;*
- *разхищаването на ресурси и отчуждението;*
- *религиозната и расовата дискриминация и противопоставяне;*
- *липсата на образователни възможности;*
- *различията в жизнения стандарт и т.н.*

Но да се върнем към изходното положение за ролята на науката и въпроса за методите на изследване, но най-вече за „българската перспектива“.

Науката „Международни отношения“: българската перспектива

Науката в България след промените от 1989 г. се намира в процес на преориентиране, където бавно и постепенно, а понякога и много бързо, изчезнаха дисциплини, които дълго време бяха преподавани преди промените. Сякаш изведнъж от обръщение излязоха дисциплини като „Политическа икономия на социализма“ и „Политическа икономия на капитализма“ (лансираха се дисциплините „Макроикономика“, „Микроикономика“ и това, признавам, е само един бегъл първоначален поглед – б. а.).

Изведнъж изчезна дисциплината „Научен комунизъм“, като на нейно място се лансираха много нови дисциплини. Учените обаче, които догматично преподаваха тази дисциплина, а и много други дисциплини, останаха – останаха и някои рефлексии в масовото съзнание, които, струва ми се, трябва да бъдат преодоленни, така, както трябва да бъдат преодоленни и рефлексите по отношение на медицината.

¹² Вж. **Lukes, St.** (ed.). *Power*. New York Univ. Press 1986 и студията в същия сборник на **Talcott Parsons**, *Power and the Social System*.

От тази гледна точка смятам, че е необходимо да положим усилия за намиране на достатъчно аргументирани тези в полза на процеса на преориентиране на науката и аналитичните подходи към нея. Подчертавам **ПРЕОРИЕНТИРАНЕ**, защото в този термин се крие ключът, надеждата и шансът както на науката, така и на самите учени да тръгнат по един нов път.

Мислители като *Милтън Фридман, Василий Леонтиев, Толкът Парсънз и Жак Атали* ни карат да изпитваме интелектуално неудовлетворение и безпокойство от онези „професионалисти“, които отказват да приемат процеса на преориентиране и продължават да описват невъзмутимо своите академични теории, понякога поукрасени с нови развиятия, засягащи набързо и повърхностно злободневните въпроси според вкуса на деня.¹³

В този контекст е и въпросът на В. Леонтиев, който засяга въпросите на развитието на икономическата наука, но по принцип задаваните въпроси касаят всяка една научна област, включително и международните отношения и външната политика.

„Докога – възкликва той – изследователите, работещи в гранични области като демографията, социологията и политическите науки, от една страна, и екологията, биологията, медицината, инженерните и другите приложни физически науки, от друга, ще продължават да стоят настрана, без да проявяват сериозна загриженост относно състоянието на стабилно, стационарно равновесие и блестяща изолация, в която е изпаднала академичната икономическа теория?“¹⁴

Според него това състояние може да се запази дотогава, докато дългогодишните членове на водещите факултети и университети продължават да упражняват строг контрол над обучението, израстването и изследователската дейност на своите по-млади колеги, а при по-обстойно виждане – и на по-старшите.

Темите и проблемите биха могли да бъдат разширени още. Моята теза е, че всеки автор има право на гледна точка и на опит за теоретични обобщения, които са плод на неговата научна и практическа работа и натрупан професионален опит.

Целта на творческите опити в конкретния случай е запознаване с основните теоретични подходи за анализ на международните отношения, както и на основните теоретични модели и школи, които да се използват при анализа на международните отношения в Европа и в

¹³ Вж. Атали, Ж., Гийом, М. Икономиката на свобода, С., 1994.

¹⁴ Леонтиев, В. Цит. съч., с. 15.

света от края на ХХ и началото на ХХІ век и които да набележат тенденциите за развитие през следващите години.¹⁵

Изучаването на международните отношения следва да се разглежда като самостоятелна дисциплина в рамките на политическата наука, която има свой обособен предмет.¹⁶ Т.е да подчертаем, че дисциплината разполага със свой *научен инструментариум, категориален апарат, терминология, методология на изследванията* и т.н.

Разбира се, по този въпрос има различни гледища и дискусии, включително и такива, че международните отношения представляват неразделна част от историческата наука. Подобна гледна точка има своята логика и без да навлизаме в подробна дискусия, трябва да признаем, че международните отношения имат своята история и тя се изучава също в рамките на дисциплината „История на международните отношения“. Историята по принцип е неразделно свързана с историята на човечеството и обществото въобще. История имат и такива обществени науки като правото, политологията, социологията, философията и т.н.

Това, което прави впечатление през последните години обаче, е повишеният интерес към международните отношения като наука, но и като практическа проблематика, особено след 50-те години на ХХ век. Въпросите от тогава, а и в днешните условия, станаха много повече, отколкото научнообоснованите и аргументирани отговори.

Към международните отношения насочиха своето внимание учени от различни отдавна оформили се и обособени научни области като историци, юристи, социолози, философи, политолози и дори военни и др. Това неусетно доведе и до някои недостатъци в изследванията, тъй като всеки настояваше да използва гледната точка, методологията и категориалния апарат на своята наука.

В световен план дисциплината „Международни отношения“ възниква в началото на ХХ век като междудисциплинарно научно поле, в което се пресичат такива дисциплини като историята, правото, икономиката и политическата наука.¹⁷

¹⁵ По тази проблематика вж. класически западни автори в книгата *Fifty Key Thinkers in International Relations*, second edition, **Martin Griffiths, Steven C. Roach and M. Scott Solomon**, Routledge, 2009.

¹⁶ Вж. по този въпрос дискусията в **Стефанов, Г.** Теория на международните отношения, С., 1997 г., с. 13-24.

¹⁷ Първата катедра по теория и история на международните отношения е създадена през 1919 г. във Великобритания, а в САЩ е създадена Школата за дипломатическа служба в Джорджтаунския университет. През 1927 г. е създадена катедра по

В периода между двете световни войни може да очертаем процес на интензивно формиране на отделни направления и школи за изучаване на международните отношения, които са мотивирани от световната трагедия, свързана с Първата световна война и усилията за осигуряване на мира и сигурността в световен мащаб. Интензивно се развиват дисциплини като *Международното право* и неговата теория, *Историята и теорията на външната политика* и *Дипломатическата история* като важна нейна част.

Българският автор Георги Стефанов дава някои най-обща характеристика на основните дисциплини, изучаващи международните отношения като:

- *Теория на международните отношения.* Изучава системата като цяло, нейната структура и взаимодействието ѝ с другите обществени структури, стреми се да разкрие определени тенденции и закономерности в развитието, както и факторите, оказващи основно влияние върху системата. Стреми се да конструира теоретични модели и най-важното – да прогнозира възможни сценарии за бъдещето;

- *История на международните отношения.* Разглежда развитието на международните отношения през различните епохи;

- *Теория на външната политика.* Изследва начините на формиране и осъществяване на външната политика на дадена държава, както и основните фактори, които я определят. Разработва начините за постигане на определени външнополитически цели и механизма за вземане на политически решения, процеса на планиране и координация на самата външнополитическа дейност и други въпроси, на които ще се спрем по-късно.

- *История на външната политика.* Изучава развитието на външнополитическите отношения на дадена държава в системата на международните отношения.¹⁸

Не бива да пренебрегваме и изучаването на такива основни юридически дисциплини като *Международното публично право*, *Международното частно право*, *Правото на ЕС* и т.н.

Сериозна школа за развитието на международните отношения като наука и практика има и в т.нар. „Източен блок“. Първият факултет по международни отношения в бившия СССР е създаден през 1943 г. в Московския държавен университет „Ломоносов“. Една година по-късно

международни отношения в престижното Лондонско училище по икономика, както и във Висшия институт по международни изследвания в Женева, Швейцария. В интерес на истината трябва да посочим и някои предшественици на тези престижни изследователски звена като Кралския военен колеж във Великобритания, създаден още през 1831 г., и Центърът „Карнеги“ в САЩ, създаден през 1910 г.

¹⁸ Вж. пак **Стефанов, Г.** Теория на международните отношения, С., 1997 г., с. 22.

той е преобразуван в самостоятелен институт – Московски държавен институт по международни отношения (т. нар. „МГИМО“). През 1954 г. той се обединява с Московския институт за източни езици, а през 1957 г. – и с Института за външна търговия. Подобни сливания показват естествената връзка на международните отношения с чуждите езици и най-вече с икономиката. Към настоящия момент МГИМО вече е със статут на университет с 8 факултета, в рамките на който са включени следните научни звена: Институт за европейско право; Международен институт за енергийна политика и дипломация, Международен институт по управление и Институт за външноикономически връзка.

Спирам се по-подробно на Московския държавен институт за международни отношения не само заради това, че негови възпитаници са бивши и настоящи президенти и министри на външните работи, но и заради цялата плеяда български възпитаници на това учебно заведение, което дълго време е осигурявало професионална подготовка по международни отношения, външна политика и дипломация на български студенти в периода до 1989 г.¹⁹

Особено силен интерес към науката „Международни отношения“ се наблюдава след разпадането на бившия Източен блок и промените в новите държави, които изискват търсенето на нови решения за предизвикателствата пред външната политика.

В съвременната българска наука, посветена на международните отношения, има цяла плеяда от автори, които могат да се нарекат класици на дисциплината.²⁰

В България дисциплината „Международни отношения“ се изучава от относително дълго време, но проблемите на международната политика се засягат, както вече неведнъж подчертахме, и в други дисциплини като политологията, икономиката, социологията, историята, географията и т.н.

Преподаването на международни отношения като самостоятелна дисциплина започва в Софийския университет в Юридическия

¹⁹ Вж. по този въпрос статията на **д-р Крисин Химирски** в сп. „Европа“, бр. 1, 2008, с. 20. Измежду българските възпитаници на МГИМО са президентът Петър Младенов, премиерите Андрей Луканов и Жан Виденов, министрите на външните работи Любен Гоцев, Бойко Димитров, Ирина Бокова, Станислав Даскалов и много бивши и настоящи български посланици.

²⁰ Вж. по този въпрос **Стефанов, Г., Видин, Бл., Захариева, Юл., Пантев, Пл.** Международни отношения. Международно право. Дипломация (кратка енциклопедия). С., Сиела, 2001; Вж. също : **Стефанов, Г.** Теория на международните отношения. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1993; **Бояджиева, Н.** Международни отношения. С., Изд. „Албатрос“, 2017; **Пантев, П.** Центрове на сила в международните отношения и проблемът за поляритета през XXI век, С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2014 и др.

факултет през 1947 г.²¹ По-късно дисциплината започва да се изучава и в други висши учебни заведения – от 1976 г. тя се изучава във Висшия икономически институт „Карл Маркс“, като по този начин се слага началото на специализираната подготовка на специалисти по международни отношения и външна политика в страната.

Преди това, през 1974 г., е създаден Институт за външна политика „Иван Башев“ като научно и изследователско звено, което непосредствено да обслужва практическите потребности на МВнР. В този си вид той не съществува дълго и в духа на българските традиции чрез сливането на няколко научни звена беше създаден нов институт – Институт по международни отношения и социалистическа интеграция (в него се вляха Институтът по социалистическа икономическа интеграция при Министерския съвет на Република България, Институтът за външна политика „Иван Башев“, Конюнктурният институт при Министерството на външната търговия и Центърът за Азия и Африка).

Подобно механично сливане обаче никога не е било ефективно и през 1989 г. този институт беше закрит, като изследванията, посветени на международните отношения, се прехвърлиха в други научни звена, предимно в системата на БАН, като: Института по социология, Института по история, Института по балканистика и т.н.²²

Днес в различните висши училища в България, включително и в Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, в рамките на научната дисциплина „Международни отношения“ се развиват и лекционни курсове на теми като: *Теория на външната политика, Външнополитически анализ и прогнозиране, Международни спорове и конфликти, Външна политика на Република България, Управление на многонационални кризи* и др.

Дефиниции

²¹ Вж. пак там, както и изследването на **проф. Н. Бояджиева**, реализирано за Smith Richardson Foundation, USA.

²² Една съвременна дискусия по въпросите за научното осигуряване на международните отношения в България продължава да е актуална. Проблемът за наличието на стратегически държавни научни структури за изследване на проблемите на международните отношения е важен от гледна точка на огромните предизвикателства пред страната, въпреки членството в ЕС и НАТО. Въпрос за дискусия например е дали да не бъде създаден **Институт за международни отношения и европейска интеграция**, който да бъде в системата от научни звена на БАН, но и да включва определени звена с подобни функции, съществуващи в различни министерства и системата на държавната администрация (б. а.).

В своя дисертационен труд *„Международните отношения в периода на Студената война“* **Надя Бояджиева** представя международните отношения като сложно обществено явление, което включва в себе си политически, икономически, военни, стратегически, хуманитарни, културни и други взаимоотношения, сред които преобладаващо място заемат *междудържавните отношения*.²³ От тази гледна точка международните отношения анализират стратегическите взаимодействия между участниците в рамките на международната система и конфигурациите на разположението на политическите сили на международната сцена.²⁴

Френският изследовател **Франсоа Константен** справедливо отбелязва, че *„международните отношения в най-добрия случай са обект или дори особена форма на социални отношения, които биха могли да се развиват в толкова различни области, че покриват почти изцяло полето на социалните и хуманитарните науки“*²⁵.

„Понякога е дори трудно да се прекара точна граница между вътрешната и външната политика. Може ли например да се разбере американската политика в Близкия Изток, ако не се вземат предвид някои вътрешнополитически критерии? Може ли да се изясни международната политика на Китай, без да се отчете историческото измерение? Може ли да се анализира политиката на Русия, като не се използва никакъв икономически критерий?“

*Би могло да се посочат още примери, които ще ни отведат до заключението, че международните отношения трябва да заимстват от всички тези дисциплини, за да стане възможен напредъкът в опознаването на света.*²⁶

²³ Вж. **Бояджиева, Н.** Автореферат на дисертационен труд на тема: *„Международните отношения в периода на Студената война“*. Варна, 2017, с. 2. От същия автор: *Международни отношения*. С., Албатрос, 2017.

²⁴ Пак там, с. 2. Вж. също **Бояджиева, Н.** *Науката за международните отношения в съвременния свят*. Годишник на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, том XXI, 2015, с. 165-188; От същия автор: *Митове и реалности в международните отношения през XX век*. В: *История, митология, политика*. Съст. **Д. Колева, К. Грозев**, С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2010, с. 330-334; *Международните отношения и сродните социални и хуманитарни науки*. В: *„Studia Juris“*, Пловдив, Юридически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, кн. 2, декември 2016, с. 1-14. Вж. също и изследването на **Мариана Малинова Тиен**, *Българо-китайски отношения в съвременния период*, ИК „Гутенберг“, София, 2015, където авторката подробно е разгледала различните аспекти на междудържавните отношения: в сферата на политиката, дипломатията, икономиката, духовната област и т.н.

²⁵ Цит. по **Бонифас, П.** *Съвременната геополитика*, С., 2007, с. 14-15.

²⁶ Пак там, с. 15.

Френският изследовател *Паскал Бонифас* извежда целта на дисциплината „международни отношения, а именно – да осигури няколко помощни средства за разбиране на външния свят... Външият свят дава отражение върху ежедневието и границата между националното и интернационалното все повече се заличава и е необходимо „академичните международни отношения да се освободят от маргиналността си“.²⁷

Кратки изводи и обобщения

Представянето на основните теоретични въпроси трябва винаги да е в унисон с предизвикателствата пред България и света в началото на ХХІ век, когато голяма част от принципните постулати за международните отношения, външната политика и дипломацията са остро дискуссионни и дори са на път да бъдат тотално отхвърлени.²⁸

Днес международната политика вече не е херметически затворен свят, в който шестват необезпокоявано единствено дипломатите професионалисти. Традиционните средства като преговори, международни конференции, налагане на търговско ембарго и ограничени военни действия са съществено компрометирани, за да не кажа провалени, при решаването на редица конфликти като този в Югославия и други конфликти в Африка и в Близкия изток.

Устоите, върху които се основават международните отношения, традиционната външна политика и дипломация са сериозно подкопани и ние трябва да търсим нови начини на научно и практическо равнище за осъществяване на външнополитическата дейност, още повече в условията на революционаризиране на международните отношения от новите технологии.

В тази връзка на автори като *Шон Риардън* и на учени като *Херфрид Мюнклер* би трябвало да се отдели много повече време и място за представяне на техните основни теоретични търсения.

Риардън с право отбелязва, че съвременните средства за комуникация предоставят на съвременните политически лидери пряк достъп до информация, без да им е необходимо да разчитат на дипломатическите представителства.

Един съвременен държавен деец, който желае да бъде активен в международен план, би могъл с модерните средства за комуникация да си създаде мрежа от контакти и връзки, далеч по-широки от тази, която

²⁷ Пак там, с. 15.

²⁸ Вж. по този въпрос **Риардан, Ш.** Новата дипломация, С., 2015, Книгоиздателска къща Труд, превод от английски Петър Герасимов-Константинов.

му осигурява един посланик, разчитащ на контактите лице в лице. Международните отношения днес действат на различни нива и вече не минават през един-единствен портал – този на дипломатическото представителство.²⁹

Всички тези промени имат отражение върху начините за осъществяване на външнополитическата дейност и т. нар. „публична дипломатия“. Те поставят въпроса за баланса между **национална политика и национални интереси** и **международната политика и глобалните интереси**.

От тази гледна точка при разработването на всеки един академичен курс е необходимо да се правят опити за обобщаване и систематизация на различни теоретични подходи, като се представят известни автори с внимание към *особеностите, характеризиращи научното изследване в областта на социалните науки, а именно:*

1. *целта на едно подобно изследване е да опише и достигне до изводи на базата на богата емпирична информация;*
2. *изследването трябва да бъде представено експлицитно (ясно, категорично, отчетливо), кодифицирано и публично;*
3. *изводите от едно социално изследване винаги остават несигурни.*

От методологическа гледна точка могат да бъдат обобщени и представени 3 основни изследователски подхода в областта на социалните науки:

1. Използването на методи, основани на анализ на **ОПРЕДЕЛЕН СЛУЧАЙ**. Подобен метод се прилага при изследването например на една отделно взета правителствена система. Проследява се процесът на вземане на решение, участието на отделна партия или партии и други политически актьори. Всичко това се анализира същевременно в определен времеви отрязък.

2. Използването на методи, основани на **СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ** на неекспериментални данни. Например изследване на резултати от избори.

3. **ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ МЕТОДИ**. При този подход към политическата наука, интересът е насочен към позитивната политическа теория (за разлика от нормативната политическа теория – б. а.), което означава достигане до АБСТРАКТНО описание и достигането на изводи от социалната и политическата действителност.³⁰

²⁹ Пак там, с. 13.

³⁰ Вж. **Бонифас, П.** Съвременната геополитика, С., 2007, с. 93-98.

Заклучение

Актуалните проблеми и предизвикателства пред международните отношения изискват преосмисляне и преориентиране както на научните методи, така и на самите учени, търсещи решения на такива фундаментални проблеми като проблема за войната и мира, справянето с нетрадиционните заплахи за сигурността и управлението на многонационални кризи от различен характер и интензитет.

Съвременните проблеми в международните отношения поставят не само изследователите, но и управляващия елит пред нови предизвикателства за намиране на решения на обществените и политическите проблеми, изискващи комплексни мерки и интердисциплинарен научен подход.

Социалните отношения винаги трябва да се разглеждат и анализират в *ПРОЦЕС И РАЗВИТИЕ*, което извежда на преден план въпроса за методологията при конструиране на социалния анализ и за познания в областта на различни науки – като се започне от *философията, социологията, икономиката, политологията и се стигне до историята, археологията, антропологията, правото* и т.н.

Днес ставаме свидетели на нарушаването на политическите, социалните и гражданските права на човека, било то чрез политически натиск от най-различен вид или чрез предизвикването на конфликти, бедствия, миграционни вълни и противопоставяне от най-различен характер. За да бъде намерен отговор на тези проблеми, е необходимо съчетаването на методологичните подходи на различни науки.

Шансът да се направи обективен анализ на съвременните проблеми на международните отношения и международната политика е не като се ограничават изследователските опити на представителите на една или друга научна дисциплина, а като се търсят пресечни точки между тях и обединяване на усилията на различните изследователи за споделянето на обективни оценки и изводи.

Връзката и взаимното влияние на *международните отношения с дипломацията, с външната политика и с международното право* не е случайна – тези дисциплини трябва да се разглеждат и представят заедно и взаимодопълващо се.

Днес пред дипломатическата квалификация се поставят нови и високи критерии и изисквания както за езиковата подготовка в няколко от т.нар. международни езици – английски, френски, руски, испански и немски, разбира се, така и за изучаването на такива общообразователни дисциплини като *история, икономически науки, политология, изкуство и култура*.

А за дипломатите в областта на многостранната дипломация, по-специално институционалната дипломация, в международните организации на преден план излизат познанията в областта на *международното наказателно право, международното административно право, международното публично и международното частно право, а също и в областта на международните комуникации.*

В процеса на познание и преориентиране трябва да бъдат включени не само учени, но и журналисти, експерти от определени области, които да осъзнаят своята голяма отговорност за опазването на сигурността и живота на стотици хиляди и милиони хора.

Ние днес все по-често ще се изправяме пред лицето на многонационални кризи от различен характер, при които трябва да се вземат бързи и адекватни решения за справяне с кризисната ситуация.

Проблемите, свързани с управлението на многонационалните кризи, особено след кризата с коронавируса, ще бъде най-голямото предизвикателство в областта на международните отношения и сигурността през XXI век.

Библиография:

1. Deitsch, Karl W. Staat, Regierung, Politik, Freiburg, deutsche Ausgabe 1976.
2. Fetscher, Iring. Politikwissenschaft. Begriffe Analysen Theorien. Ein Grundkurs. Hamburg, 1990.
3. Fifty Key Thinkers in International Relations, second edition, Martin Griffiths, Steven C. Roach and M. Scott Solomon, Routledge, 2009.
4. Hedley Bull, The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics, Columbia University Press, 1977, както и трудовете на Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane and Stephen D. Krasner.
5. Klaus von Beume, Ernst-Otto Czempel, Peter Graf Kielmansegg, Peter Schmoock. Politikwissenschaft – eine Grundlegung. 1987.
6. Michael Brecher. A Study of Crisis, Published 1997.
7. Mommsen, W. The Age of Bureaucracy: Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974.
8. Muenkler, Herfried (Hg.), Politikwissenschaft Ein Grundkurs, Reinbek bei Hamburg, 2. Auflage August, 2006.
9. Schubert, Klaus. Politiklexikon, Bonn, 2007.

10. Steven Lukes (ed.). Power. New York Univ. Press 1986 и студията в същия сборник на Talcott Parsons, Power and the Social System.
11. Бонифас, Паскал, Съвременната геополитика, С., 2007.
12. Бояджиева, Надя, Автореферат на дисертационен труд на тема: „Международните отношения в периода на Студената война“, Варна, 2017.
13. Бояджиева, Надя, Международни отношения, Издателство „Албатрос“, 2017, както и изследване на проф. Н. Бояджиева, реализирано за Smith Richardson Foundation, USA. Вж. също така следните студии и статии на проф. д.ю.н. Надя Бояджиева: Науката за международните отношения в съвременния свят. Годишник на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, том XXI, Варна, 2015, с. 165-188; Митове и реалности в международните отношения през XX век. В: История, митология, политика. Съст. Д. Колева, К. Грозев, С., 2010, УИ „Св. Климент Охридски“, с. 330-334; Международните отношения и сродните социални и хуманитарни науки. В: “Studia Juris”, изд. на Юридически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, кн. 2, декември 2016, с. 1-14.
14. Вебер, Макс, Ученият и политикът, С., 1993.
15. Видин, Благой. Международно публично право обща част, С., 1999.
16. Владикин, Любомир. Общо учение за държавата. С., 1992.
17. Георги Стефанов, Благой Видин, Юлия Захаријева, Пламен Пантев, Международни отношения. Международно право. Дипломатия (кратка енциклопедия), Издателство Сиела, 2001.
18. Гергова, Диана, Гетите, които обезсмъртяват. Откритията в духовната и политическата столица на Гетите „Даусдава-Хелис“, Издателство „Захарий Стоянов“, 2019.
19. Гълбрайт, Джон Кенет. Анатолия на властта. С., 1993.
20. Дал, Робърт. Съвременният политически анализ. С., 1996.
21. Джоузеф Най младши, Бъдещето на силата, ВИ, 2013.
22. Списание Дипломатия, изд. на Дипломатическия институт на МВнР, 1/2008.
23. Дойков, Йордан, Методологическо конструиране в социалния анализ, Том 1. За познанието, опита и практиката, Издателство „Парадигма“, София, 2019.
24. Жак Атали и Марк Гийом. Икономиката на свобода, С., 1994.

25. Йордан Големинов и Страхил Червенков, Дипломатически анекдоти и афоризми, Хомо Футурис, София, 1997.
26. Кобуров, Тодор, Международни отношения и международна политика в региона на Югоизточна Европа: Разпадане на СФР Югославия и установяване на дипломатически и консулски отношения на Р. България с Босна и Херцеговина (студия) в: Научни трудове на Института за държавата и правото, том XI, Актуални правни проблеми, под общата редакция на проф. д.ю.н. Цветана Каменова, София, 2015 г., съставители: проф. д-р Ирена Илиева и доц. д-р Тодор Кобуров.
27. Кобуров, Тодор, Практически аспекти на ситуационния външнополитически анализ, достъпна на интернет адрес: <https://money.bg/archive/prakticheski-aspekti-na-situatsionniya-vanshnopoliticheski-analiz-v-oblastta-na-sigurnostta.html>.
28. Кобуров, Тодор, Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността, 2009, ИК „Кинг“.
29. Кобуров, Тодор. Опитът на Словения в справянето с мигрантската криза: изводи, поуки и някои въпроси на дискриминацията. В: Защита срещу дискриминацията: правна уредба, проблеми и тенденции. Сборник с доклади на национална научна конференция, 8 юни 2018 г., Икономически университет – Варна, ИК „Стено“.
30. Леонтиев, Василий. Есета по икономика, С., 1994.
31. Машев, Димитър. Дипломатическо право. С., 1992.
32. Международные отношения и внешнеполитическая деятельность России, под общ. Редакции проф. д.п.н. Проскурин, С. А., М., 2004.
33. Методиев, Калоян, Словения и мигрантската криза 2015-2016 г., сп. Геополитика на 18.03.2018 г. Интернет-адрес: <https://www.geopolitica.eu/aktualno/2765-sloveniia-i-migrantskata-kriza-2015-2016>.
34. Пантев, Пламен, Центрове на сила в международните отношения и проблемът за поляритета през XXI век УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2014.
35. Попов, В.И., Современная дипломатия. Теория и практика. Дипломатия – наука и изкуство: Курс лекций. – 2-е изд., М.: Междунар. Отношения, 2004.
36. Сборник публични лекции, 2005, изд. на Дипломатическия институт на МВНР на Р България.
37. Семов, Минчо. Политиката – теория и история. С., 1984.

38. Стефанов, Георги, Теория на международните отношения, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 1993.
39. Тиен, Мариана Малинова, Българо-китайски отношения в съвременния период, ИК „Гутенберг“, С., 2015.
40. Фелтъм, Ралф Джордж. Дипломатически наръчник. С., 1995.
41. Фотев, Георги, История на социологията, том втори, С., 1993.
42. Фридман, Милтън. Икономическата и политическата свобода. Панорама, год. XIII, кн. № 1, 1992.
43. Янков, Александър. Организация на обединените нации, С., 1965 г.